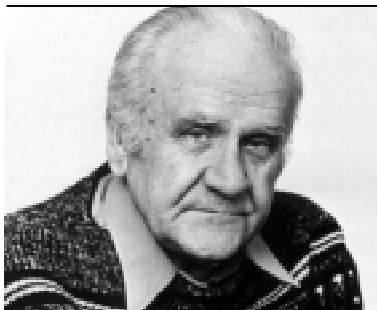

Янка Брыль

...эфіопа-рускі Пушкін, беларуса-паляк
Міцкевіч і многа другіх выдатных і
добрых,
у той ці ў іншай міжнацыянальнай сумесі

. . . хіба ж і гэта ня кліча ўсіх людзей да . . . .
разумнага
аб'яднання, да шчасця міру паміж імі?..

Запісы

111

Падумалася пра малога ў нейкай страшна складанай сітуацыі партызанскага часу:

«Сыночак, хлопчык мой, з табой адным засталася твая перадсьмяротная туга!..»

Пішу гэта, а ў памяці зноў яно, такое ўжо далёкае, з вясны сорок чацьвёртага году... Пры мне сустрэліся два партызаны з адной вёскі. Маладзейшы сказаў старэйшаму штосьці, чаго я не пачуў, а той спачатку моўчкі, вакол самога сябе, вусьцішна закруціўся на адным месцы — ад пачутага. Яго стары, нямоглы бацька і маленькі сын — забітыя!.. Паліцаямі, у белы дзень, каля роднай хаты...

111

Што «дробязі» — гэта ня дробязі, зноў пераконваюся, правячы новае для публікацыі. Мала слоў — гэта

не азначае, што іх менш, чым трэба. Нехта такога проста не разумее, а нехта яшчэ і здзіўляецца. А яно ж само па сабе, без належных сумненняў ды пільнасьці, не даецца.

1 1 1

Пасья эlegantных томікаў серыі «Беларуская паэзія XX стагоддзя» — Танк, Куляшоў, Панчанка, — якія з прыемнасьцю пагартаў, зрэдку перачытваючы любімае, мне прынеслі і прыстойна падрыхтаваны томік Броўкі. Зубаскальскае «піша лоўка», што ўжо абрыдзела ад таных паўтораў, аспрэчваецца вершамі і добрымі, і неблагімі, якіх не абавязкова павінна быць многа.

А яшчэ ж і тое ўспамінаецца, што наша першая энцыклапедыя яму, паэту Броўку, залічваецца ў неаспрэчнае на роднай службе.

1 1 1

«Ну добра, ты вялікі, слаўны, але ж дай жыць, дыхаць, хоць дух перавесці побач з табой. І камусьці другому, хоць бы і меншаму!..»

1 1 1

Цераз Талстога, у запісе Макавіцкага, рускае народнае: «Сокрой чужой грех — два своих простится».

І сваё: няўжо недасказанасьць нечага — грэх? Павінна ж нешта і ў нябыт пайсьці.

1 1 1

«Не дергайся!» — гавораць рускія таму, хто залішне мітусіцца, няруецца.

І самому сабе трэба так гаварыць, калі здаецца, што неабходна нешта рабіць, кудысьці пасьпець, пра штосьці не забыцца, а ты вось — стары, нямоглы, ці проста гультай, толькі чытаеш ды чытаеш, балазе сёе-тое знаходзіш сам, або табе падсоўваюць...

1 1 1

Доўга не засынаў. А прачнуўся з прымаўкай, хутчэй за ўсё мамінай: «Доля — як стадоля, а шчасьце — як заездная карчма». Тут яшчэ трэба думаць, што да чаго...

А ў «Слоўніку гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча» і ў Насовіча, і ў тлумачальным гэтага няма.

1 1 1

Як баяўся Купала — пры Сталіне, і як баяўся Дубоўка пасья Сталіна, пра што яшчэ як *трэба* не напісана.

1 1 1

Наведаўшы мяне пазаўчора, інтэлігентная зямлячка ўспомніла між іншым, як у іхняй местачковай школе былі ў модзе альбомчыкі, куды яны адно аднаму сёе-тое ўпісвалі, намалёўвалі, уклеівалі. Адзін з хлопцаў напісаў ёй вершам:

Пішу пісьмо — рука дрыжыць,
Гляджу ў акно — сьвіньня бяжыць.

Ёй тым часам ужо шэсьцьдзесят сёмы, а вось успомнілася зноў, бог-ведама каторы раз. І сьмяецца.

А мне пазьней падумалася пра тых творчых пакуты, чаго добрага, ужо й закаханага смаркача. І рамантыка, і рэаліста адразу.

111

«Я буду маліцца за вас», — кажа і папа рымскі, больш істотна ня могуць дапамагчы ў бядзе.

Браты і сёстры пяцідзясятнікі, якія па суботах наведваюць з гораду ў вёсцы адзінокую бабулю, іхною духоўную сястру, моляцца за яе, дапамагаюць ёй, паднімаючы настрой.

А моляцца яны яшчэ, па падказцы ці па просьбе старое, і за ўсю яе вёску, дзе ўжо дашчэнтку пасьпіваліся і бабы.

Памаліўшыся, браты і сёстры лічаць, што яны зрабілі ўсё, што змаглі, што тут трэба, каб няверуючых павярнуць на правільны шлях, ажывіць яе няшчасныя Бабунічы.

111

І раптам зноў нешта знойдзеш, як цяпер — успаміны пра Прышвіна. Кніга разумна, удала складзеная, з каментарамі патрэбнымі і прасторнымі, пад успамінамі кожнага, хто ведаў гэтага пісьменьніка і чалавека, каму ёсьць што пра яго сказаць.

Трэба ж яно і так, такому здарыцца, — і гэтая кніга прастаяла ў шафе з 1991-га (дата выданьня), і гэтую, набыўшы, меў намер прачытаць неўзабаве, а потым забыўся і вось — адкрыцьцё!..

111

У вёсцы яго недалюблівалі за брыдкае ўменьне з рознай вады выходзіць сухім. Але ж і дажываньне ў яго было па прыказцы: ня бойся сьмерці, бойся старасьці. Даседжваў, далежваў на сваім хутары адзін усімі пакінуты, нямыты, нястрыжаны, барада па калені. Ні накарміць, хоць раз на дзень, ужо толькі з лыжкі, ні памыць, хоць раз на месяц у цэбры якім ці ў балеі, не было каму.

Слухаю пра гэта і ў думках сам сабе дадаю і такое: страшна гэта, вядома ж, аднак яшчэ страшней тое, як раней, калі ён яшчэ мог, адзіны сын ягоны, вярнуўшыся з турмы ці з лагера, п'яны ў гасьцях у швагра, у вёсцы, тым самым вялікім кухонным нажом, якім яму кроілі шчыры сваяцкі хлеб, ні за што, ні пра што сястрынога, удовага мужа праштыхнуў «у саменькае сэрца»...

Забойцу, вядома, забрала міліцыя. А ў вёсцы няма ўжо мужчынскіх рук ды плячэй, патрэбных няхай сабе і ў самым бедным пахаваньні.

І вось адну з тых пратэсаў, што спрадвеку стаяць у куце абамшэлай капліцы, ня памятаю — дзьве ці тры, — так патрапаную, што ўжо й нейкі сьвяты на ёй учарнеў ад даўнасьці, нёс за крыжам ён — бацька забойцы...

Такога не прыдумаеш.

111

Прачнуўся ў дзеве гадзіны і толькі пад раніцу прыдрамнуў. І — такі сон. Пада мною калодзеж, ня надта глыбокі, але з мяне хапіла б. Нібыта кругі цымантовыя, нібыта зруб драўляны, а то і ўсё разам — як у сьне. Слабымі рукамі, развёўшы іх, трымаюся неяк з краю, нібы ў кутку (сон жа!), намагаюся правую нагу перакінуць цераз край зруба навонкі. Раз на разам. Нага слабее... І прачынаюся.

Папярэджаньне нейкае? А то й ад роздуму ўвечары?..

111

Адна настаўніца пачатковых класаў, другая на дзесяць гадоў маладзейшая, аспірантка-матэматык, — мае вясёлыя, дружныя ўнучкі. Старэйшая купіла малодшай гольфы з пальцамі (во!), а тая, наведаньшы дзеда, паказала мне гэтае дзіва, пераабуючыся ў тапачкі. І засьмяялася весела, калі і мне, старому, сказала тое самае, што і яе малодшаму брату, студэнту, майму паважанаму ўнуку:

—Тота ж, можна і гэтак хвігу даць!

111

Пасьля Бёлевага «Ірландскага дзёньніка» апавяданьняў і вершаў Кіплінга, убіўся ў падараваны Валодзем Васілевічам энцыклапедычны слоўнік «Беларуская міфалогія». Хапіла на тры дні.

Гэта і подзьвіг групы сьпецыялістаў, якія за два гады ажыццявілі гэтае безганарнае, марназарплатнае выданьне на 49 аркушаў, гэта й цудоўны доказ, што Беларусь – жыве, ня толькі ў дэманстрацыях, але і ў такой вось ціхай, мудрай працы.

111

Калі я часам і думаў пра самога сябе завысока, дык хоць жа не вытыркаўся з гэтым на людзі, не хваліўся такою немаччу.

111

...Яна любіла верш Сыракомлі «Бусел» у перакладзе Лучыны. Нават дэкламавала мне яго — дзецям маці, унукам бабуля — неяк па-вучнёўску ўрачыста, з пэўным уздымам, бо гэта ёй, зрэшты, са школы і памяталася:

Зімка надходзіць, зьвісьлі туманы,
І вецер круціць і сьвішча.
На небе — цёмных хмар караваны.
Бусел узняўся і задуманы
Паплыў павольне на ржышча.

Выпісваю з Лучынавай кнігі, а там і *задуманы* і *павольне* — з крыху «шляхецкім» прысмакам.

Ды ў польскай школе, дзе ў дваццатых і на пачатку трыццатых гадоў былі і беларускія гадзіны, мы ў гэтым ня надта разьбіраліся.

111

Малы хлопчык адзін выходзіў на ганак дому на лецішчы, стаяў і ціхенька, зачаравана любаваўся поўным месяцам, зоркамі, небам...

Краса прыроды глядзіць на самую сябе яшчэ аднымі шчырымі, наіўнымі вачыма.

111

Рэчка, што калісьці працякала каля нашага Загора, пакуль яе не асушыла князева рыбная гаспадарка ў маёнтку Цэтра, называлася Сьвісьлянка. Пра гэта мне, юнаку, расказаў дзед Кандрат Бабарыка, з гордасьцю дадаючы: «Валоў у ёй сплаўлялі ! . .»

А ў Стэфана Жаромскага, у апавяданьні «Puszcza jodiowa», на яго роднай Келеччыне, як мне адкрылася, ёсьць «reczka Њвільіна... Ці не з адной крыніцы гэтая назва, у якой нават чуецца штосьці вісьлянае, мо ад самой пані Віслы?..

111

На пахаваньні сябравай удавы, у далёкім мястэчку, дванаццаць год таму назад, перад тым, як труна вось-вось апусьціцца ў зямлю, іхняя дачка, настаўніца, чарнявая, амаль красуня, раптам закрычала:

— Мама! Я не хацела гэтага! Я не хацела!..

І вось я помню колькі ўжо часу. І ня ведаю, і ведаць ня буду, пра што той адчайны, бездапаможны крык.

Што — патрэбна, каб і гэта ўспаміналася?..

111

Ва ўзаемным чытаньні сябрамі новых рукапісаў ёсьць і свой адмоўны бок. Прыслухоўваешся да розных заўвагаў і некаторыя з іх прымаеш, не да канца прадумаўшы.

Было ў мяне і такое.

111

Што мне да таго, што гэта ўжо чытана мною і, мяркуючы па рознасьці паметак на палях, неаднойчы, — мне зноў захацелася пабыць з ім у гадзіны часовай апустошанасьці душы, і я свайго дасягаю, іду ў сьвятлейшае.

Усё той жа Уолт Уітман з яго «Лісьцямі травы».

А гэта ж і добра, і важна, што ён — з тых нямногіх, хоць іх на сьвеце і многа, якіх за адзін раз не прачытаеш на ўсю глыбіню.

111

У сваіх найбліжэйшых – у даўнавата сталых дзяцей і ўжо дарослых унукаў — у кожнага паасобку ёсьць сваё патаемнае, куды мне, бацьку і дзеду, няма і ніколі ня будзе доступу. А ў мяне для іх — таксама ж ёсьць толькі маё, і з тым маім і мне бывае цяжка, і іншага выйсьця няма, як толькі цярэць.

Павяло на грэшнае, непамерна высокае параўнаньне. Калі табе і пашчасціць на Сымона Кірынеяніна, які паднясе твой крыж, дык жа твая маленькая галгофа — усё роўна толькі твая. З выпрабаваньнем разьвітальнай самотнасьцю, з горыччу паасобных успамінаў...

111

Мілан Кундэра, «Невыносимая легкость бытия».

У абедзьвюх каханак героя гэтага раману, ня лічачы мноства іншых, не асноўных «сімпатыяў», не было схільнасьці да мацярынства, як і ў самога героя да бацькоўства. Прысутная на працягу ўсёй кнігі верная сучка з дурной клічкай «Карэнін», як быццам падзяляючы сьветапогляд гаспадара і чаргова-пазьменнай гаспадыні, таксама ні разу не ашчанілася, бо ў архісучасным творы чэшскага прагрэсіўнага эмігранта пра гэта ані слова.

111

У чарзе на яшчэ адну працэдуру, з дазволу незнаёмай маладжавай «хворай» прысеўшы каля яе, нечакана пачуў і родную мову, і невядомую прыказку:

— Калі ласка. Кожнай пачвары да пары.

А сама даволі паглядная.

Ці гэта мне ад радасьці пачутага?

111

Ахнуў, пачуўшы пра сьмерць Алеся Пісьмянкова, хлапчыны слаўнага, таленавітага паэта...

І адразу падумалася: як гэта добра, што я ў свой час... Падумалася, што пра тое ёсьць у мяне запіс, але, пагартайшы ўважліва «З людзьмі і сам-насам», не знайшоў такога. І тады прыгадалася і, узяўшы з шафы Алесеву кнігу «Я не памру, пакуль люблю», канчаткова ўспомніў, як на прысланую ім кнігу з цёплым аўтографам, у шчырасьць якога ў суме верыцца неяк па-новаму, я пазваніў маладому сябру дахаты (быў выхадны) і сказаў пра ўражаньне і ад кнігі, і ад чытанага раней.

Як быццам у прадчуваньні яго, так горка і крыўдна заўчаснай сьмерці, зборнік выдадзены ў прыгожым афармленьні. І захацелася прытрымаць яго на сталe, каб перагледзець яшчэ раз...

111

Добрыя апавядальнікі адзін за адным узяліся пісаць эпапеі. Думаецца, што кожнаму з іх употай маячылі наперадзе два чатырохтомнікі, «Война и мир» і «Тихий Дон», да іх яны даволі прыкметна прымерваліся кожны сваёй уяўнай чатырохтомнасьцю — толькі так. З першымі тамамі штосьці атрымалася, а потым праца — ад першага ды адноснага посьпеху — перайшла ў таропка-павярхоўнае дапісваньне працягаў.

Гэта мне зноў чамусьці прыгадалася. Можна, у пэўнай меры і таму, што ў бальніцы я з пераменнай цікавасьцю адолеў багаты том фінскай сучаснай навелы, а ўчора, ужо тыдзень дома, дакончыў прыемнае перачытваньне апавяданьняў Шукшына.

|||

Праз чвэртку стагоддзя пасля першага знаёмства захацелася паглядзець «Старапольскую энцыклапедыю» Зыгмунта Глогера, зноў чытаючы выбарачна ды з цікавасьцю.

І вось такое высокае, мудрае, па-народнаму простае, што, як і назву выданьня, запісваю ў перакладзе:

«Да людзей па розум, да маці па сэрца».

|||

Франсуа Марыяк, «Клубок зьмей». Сьмерць Мары.

«Больно! Больно! Боже мой, ведь я же маленькая!» — крычала ў пакутах французскае дзяўчанятка.

Плачу — тое ўяўляючы, а ўспамінаючы сваё:

Беларуская бабуля, зьняможаная жыццём і нечаканай немаччу, таксама ж магла б, каб з мовай была, паскардзіцца:

«Я ж такая старая, безабаронная, я столькі перажыла! Божа мой добры, за што?!»

Як гэта можна было — ня ведаць такога пісьменьніка?

Зрэшты, гэта ўжо ў думках пазьнейшых.

|||

Першая ўнучка ў хаце, змалку квелая. Бабуля ўсіх суцяшала: «Бог дасьць, перарасьце».

І праўда — зірнеш цяпер — баба як печ. Так гаворыцца пра мажную ды цёплую.

Нагадаў ёй днямі пра гэта, а яна, немаладзенькая, зарагатала ў адказ па тэлефоне...

|||

Кніга ўспамінаў акадэміка Мікалая Ганчарыка і кніжка ўспамінаў пра яго. Пра іх нядаўнюю прэзентацыю мне расказваў Радзім Гарэцкі, цёпла ўспамінаючы бацькавага сябра, чалавека з падобным лёсам сталінскага пакутніка, які ўсё ж змог нямала зрабіць у айчыннай батаніцы, як Гаўрыла Гарэцкі ў геалогіі.

Кнігі гэтыя перад ад'ездам сюды, у Крынічнае, я пасьпеў з цікавасьцю прачытаць, зноў жа шкадуючы, што і гэты ўсё «не сьпяшаўся» расказаць пра перажытае, добра напісаўшы пра першую палавіну жыцця, асабліва, як і большасьць успамінальнікаў, пра малалецтва, другую палавіну панёс з сабою...

Калі ўжо пра кнігі, дык варта сказаць пра том партугальскіх апавяданьняў, што хораша дапоўнілі мае ўспаміны пра наведаньне гэтай чароўнай, саснова-пальмавай, верасовай прыакіянскай краіны.

З павагай ды асабістай удзячнасьцю да аўтара пачаў культурную кнігу Кастуся Цьвіркі «Край легенд» дачытаў да палавіны і ўспомніліся лермантаўскія радкі:

...Ни темной старины заветные преданья
Не шевелят во мне отрадного мечтанья.

І тады быў свой «сацрэалізм», — шкрэбалі летапісцы «тое, што трэба», толькі і толькі пра войны, сечы, крываваю тузаніну за ўладу з чужынцамі і сваімі, аж моташна ад гэтай подлай аднастайнасьці...

111

...Старик ловил неводом рыбу,
Старуха пряла свою пряжу...

У зеляніне двара прыйшло на думку, што ўсё ў яго, да чаго не дакраніся – *паэзія*.

А далей такое:

Эфіопа-рускі Пушкін, беларуса-паляк Міцкевіч і многа другіх выдатных і добрых, у той ці ў іншай міжнацыянальнай сумесі — хіба ж і гэта ня кліча ўсіх людзей да разумнага аб'яднання, да шчасця міру паміж імі?..

Нянова гэта ў мяне. Але ж і праблема штодзённа-вечная.

111

Ужо не аднойчы быў такі сон. Далёкія ўскраіны незнаёмага гораду, нібы Масквы, аднак такое, якое я ўсе ня ведаю. Мне трэба ў цэнтр, у гасьцініцу, дзе мой пашпарт, паліто, білет на сённяшні цягнік, на які амаль безнадзейна спазьняюся, а тут ні стаянак таксі, ні тралейбусаў ці аўтобусаў, і пра патрэбную вуліцу не дапытэаешся, і людзей незнаёмых так многа... Адны з іх адказваюць мне бесталкова, другія ж і прыглядаюцца, як да магчымай ахвяры... Хаджу, блукаю, а часу да цягніка ўсё менш ды менш... І застаецца адно — прачнуцца.

Што і зрабіў, нібы па самазагаду. На гадзінніку пятая, можна яшчэ паляжаць, але соннасьць працягваецца, я зноў ды зноў, урыўкава ўключаюся ў свой сон, у тую самую безнадзейную блэнданіну па незнаёмых вуліцах, пра тую разгубленасьць у тузе і пачатках адчаю...

А ўсё ж не паддаюся зманлівай дрымоце, што ўцягвае ў працяг таго самага сьнення, ляжу прытомны і ўспамінаю польскае «Sen – mara, Wug – wiara», а цяпер, запісваючы, і маціна: «Куды ноч — туды й сон».

Бо ўжо, прыбраўшыся па-ранішняму, за сталом. І ўжо толькі ад намеру належна папрацаваць у душы ажывае ціхае, незаменнае шчасце явы, бадзёрасьці.

111

Стары, яшчэ ўсё службова-злосны Лыска сядзіць каля будкі на ланцугу. Малеча, што без нагляду старэйшых сабралася каля яго, просіць: «Дай лапу!» Ён, змалку да гэтага прывучаны, спакойна кладзе сваю правіцу на кожную працягнутую ручку, бо яны ж, адзін перад адным: «І мне! І мне!..»

Гарадскія ўнукі ды праўнукі. З бліжэйшых двароў.

І спрадвечна народнае: «Стары сабака ніколі дзіцяці не пакрыўдзіць».

111

«Усё для людзей, усё на карысьць чалавеку». І ня ўсё, ня ўсё. На старой чарэшні ягад сёлета вельмі мала, асабліва зьнізу. Вышэй і зусім уверсе, куды не дапне й найлягчэйшы малец-накольнік, на стромых галінках, што тырчаць у неба найсьмялей, чарэшні сьпела зіхацяць у сонцы то паасобку, то букецікамі, хоць ты лічы на іх пальцам: любіць, ня любіць.

І там раскашуюцца птушкі. Прыляцяць, паклююць і зьнікаюць. І зноў зьяўляюцца, трэба думаць, што ўжо другія.

З ганку, дзе я сяджу, ня вельмі разьбярэшы здалёк, што там за свавольніцы. Адно бяспрэчна — шчаслівыя.

111

Аднастайна добрыя вершы — і гэта хіліць да мінуса, іх аднастайнасьць. Пакуль ня трапіцца сапраўдны ўзьлёт.

111

Кніжку выдаў за свае грошы. І прыбытку ніякага, і ў доўг трохі залез. Ды затое ж налаяўся ў смак, і сэксу ўсякага нагарадзіў да схочу!

111

Зранку трохі папрацаваўшы, захацелася паляжаць чытаючы.

Том Горкага з апавяданьнямі, нарысамі і ўспамінамі яго апошніх гадоў. Пачаў з акадэміка Паўлава, тады Ясенін, Гарын-Міхайлаўскі. І гэтага калісьці трохі чытаў, у часы маіх выпадковых кніг, здаецца, «Детство Тёмы», што няясна, цёпла помніцца.

І чытаць мне перашкаджае думка, што Горкі, нягледзячы на ўсё і ўсялякае ачэрніваньне яго ў нядаўнія «перабудовачныя», «галосныя» гады – *пісьменьнік*, які мне ўдзячна помніцца першымі апавяданьнямі, якімі я захапляўся ў раннім сялянскім юнацтве.

І назвы без праверкі помняцца: «Однажды осенью», «Мой спутник», «Дед Архип и Лёнька»...

111

У дзявятым нумары «Дзеяслова» пісьмы Васіля Быкава да Ларысы Геніюш.

Пад апошнім з іх — пастскрыптам. Пра тое, як на пісьменьніцкім пленуме 1968 году дакладчык... «Брыль вельмі хораша гаварыў пра Ваш «Куфар», прыемна было слухаць. Апладзіравалі крыху».

У тым, вядома, сэнсе, што ня ўсе...

А мне, чытаючы, было так патольна і сумна ўспамінаць іх жывымі...

111

«А за што ж ты яго акрываўіў, за што?!»

Гэта — з «бабскага» (маці, жонка, сястра) галашэньня пасля дурное

бойкі дзяццокоў на вясковай вуліцы, якія я ў маленстве бачыў і ў нашым Загоры.

Цяпер успомніў, пачуў гэта — з-за падтэксту. Бо і так жа ў народзе гаворыцца:

«За што ж ты яго, ён жа і так гарапашны...»

У падтэксьце плачу — жаль па братэрстве, ці як тут сказаць?..

111

Жангліраваньне, бразгаценьне замежнымі навуковымі тэрмінамі, у чым шчыруюць некаторыя, асабліва маладыя крытыкі, ад чаго незалежна, збоку прайшла, ідзе, увайшла ў нацыянальную скарбніцу паэзія нашых сапраўдных паэтаў.

111

З ганку дачнага дома бачу, — за агародам і дарогаю — града маладога густога бярэзніку. Высока-стрункія, з маленства мілыя мне стракатасьцю беленькай бяросты, гнутка высокія бярозкі ўтульна патанаюць у сакавіта непрадзьмутай лістоце. І толькі самыя вяршалінкі патольна пашавельваюцца ад подыхаў лёгкіх ветрыкаў, якія пагульваюць над лесам.

Так яно — калі ціха. А днямі, калі шырока ды моўчкі насоўвалася навалніца, вецер, які «нарваў» яе, доўгачаканую ў штодзённую сьпёку, разбушаваўся бярозавым вершняком нібы марскімі хвалямі. Бярозкі не штурхаліся ў сполаху, а неяк і бесталкова, і зладжана гнуліся, гайдаліся, пакуль на іх не абрынуўся лівень...

Я глядзёў на гэта ўдзячна за такое відовішча і ўсё шукаў у сваім слоўным запасе, з чым жа яго параўнаць, каб найбольш дакладна.

Тады быў адвячорак. Назаўтра ўраньні, зноў жа з крэсла на ганку, яны мне ўбачыліся ў сваім нячутным зводдаль пошуме яшчэ ўсё разгайданымі, ды спакайней, нязначна, а проста непараўнана.

А зусім спакойна — яшчэ праз дзень, зноў сонечны — пад густа дробненькім сьйвом пералётнага, дабрадушнага дожджыку, як пад пяшчотна цёплым душам. Стракатыя ствалы (сказаў бы: стволікі) нават вяршкамі ня гнуліся, толькі мокрай лістотай паварушвалі – ад асалоды.

111

Хама, малады сімпатычны сабака, істота яшчэ і разумная.

Мяккі фатэль, з-за старасьці прывезены сюды, на дачу, стаіць на ганку. І пасядзець на ім любіць кожны і кожная з нашых. Хама — таксама.

Калі я толькі выйшаў на ганак, ён ветліва паімкнуўся саступіць мне месца, а зразумеўшы маё: «Ляжы, ляжы, я не сюды!», задаволена ўкурчыўся ў сваю, таксама ўжо прывычную, утульнасьць.

А неўзабаве — такое:

Каля калонкі ён зблізку заглянуў у бляшаную ванначку, поўную вады, што грэецца для вячэрняга паліву ў градах. У ёй адлюстравана крыху чыстага неба і яшчэ менш лістоты старое ліпы з ніжэйшай адтапыранай галіны. Хама тут ніякага дзіва ня ўбачыў. Яно пачалося з таго, калі ён

заглянуў бліжэй цераз бляшаны край, убачыў у гладкай вадзе — сабачую лабэціну!..

Мы з дачкою сядзелі пад ліпай за сталом, і я першы заўважыў, як наш нястомны пазнавальнік сельскага навакольля то асьцярожна набліжаўся вачыма да адпостраваньня ў ванначцы, то торкаўся галавою назад, амаль адступаўся рыўком. Цікавасьць перамагала асьцярогу, а то і страх, а потым і зусім перамагла, — ён наблізіўся зноў і пагрозьліва гаўкнуў туды цераз край. Той, што ў вадзе, як здалося, гаўкнуў таксама. І наш дасьледчык заднім ходам ірвануўся ад ванначкі. І на момант спыніўся разгублена — а што ж далей?..

Не зьвярнуўшы ніякай увагі на тое, што мы за сталом засьмяяліся. З яго, яшчэ ўсё гарадской, наіўнасьці.

111

Дубы, дубы...

Двое з маіх гасьцей, Віктар Карамзаў і Анатоль Кудравец, пераплыўшы Нёман, пайшлі ад дуба да дуба, і першы, і другі паспрабавалі абняць. Дзе там! — яшчэ хіба каб трэцяга каго сюды, а то й чацьвёртага! І сказалі хлопцы пасья, на застольлі, што хочучь прыехаць сюды з палаткай, паставіць яе тыдні на два паміж дубамі, каб і пра вечнасьць часамі задумацца...

Застольле тым часам было спакваля на зыходзе, тэмы тостаў вычэрпваліся, пачалі паўтарацца, бо з тымі двума, старэйшымі, было яшчэ пяць маладзейшых сяброў-пісьменьнікаў, — Алесь Пашкевіч, Пятро Ламан, Барыс Пятровіч, Анатоль Сідарэвіч, Міхась Скобла. Пра дубы, пра палатку паўтарылася зноў... І я дазволіў сабе дадаць такое:

— Калі тут у нас пасья дуба застаецца яго шырозна-круглы, магутна заземлены пень, бывае і так, што нейкім цудам у яго западае, ушчымліваецца зернетка бярозавага насеньня...

Ужо на працягу блізу дваццаці гадоў, вядучы новых гасьцей да Нёмна, я паказваў ім на прыдарожным пні нявінна сьмелае беразанятка, пасья, праз іншыя леты, хваліў бярозку-падлетка, а сеньня ўжо, дарагія мае, мы з вамі любаваліся сталай красуняй. Дык возьмем яшчэ па кроплі і за бярозу на дубе. З ягонай сілай і з яе красой.

Нічога, што я ўжо трохі надрукаваў пра яе гадоў з сем-восем таму назад, — бяроза ж і далей расьце, а новыя госьці, дзякуй ім, едуць!

111

Ад родных далёкіх «крэсаў»,
Ад шэрых хат і сялянскіх бед,
Ад Вушы хваляў, шэпту лесу, —
Прымі ты шчыры мой прывет!
Ад тусклай восені лазуры,
Ад жоўтых дзён — дзе сухацьвет,
Ад туманоў сівых і хмурых, —
Прымі гарачы мой прывет!
Ад ідэалу вернай службы, —

Святыні прошлых нашых лет...
Ад братняй нашай, шчырай дружбы
Прымі паклон мой і прывет!

Гэты, прысьвечаны мне, верш Алеся Мілюця з падараванай учора яго сьціплай кніжыцы «Паэзія баразны». Датаваны ён 20-м жніўня 1939-га. Шэсьцьдзесят пяць прайшло... Не магу, нават і не натужваюся ўспомніць, разабрацца, ці ён, Алесь, тады толькі напісаў гэты верш, ці і пасьпеў паслаць яго ў пісьме са сваіх сьціплых надвушанскіх Скорычаў у маю прыморскую, грозна-трывожную Гдыню, а я не атрымаў яго да выбуху вайны, ці ён паказваў мне яго, калі я вярнуўся з палону або пазьней, калі мы зрэдку сустракаліся, у акупацыю ды ў партызанку, ці наогул я калі-небудзь бачыў яго ў сшытках сябравай спадчыны?..

Ня памятаю, дый думаецца, што ня ўспомню, бо ні ўпэўненасьці, ні веры ў гэта няма.

Толькі журботная радасьць, удзячная радасьць такой сустрэчы!..

|||

Усё-такі палавіна жніўня.

З ночы пачаўшыся холадам, позьні ранак і з сонцам, і з прыхмаранасьцю, і з подыхамі сьвежага ветру, ад якога далей ад дому і пад небам уверсе паволі шугаюцца ўбакі вяршаліны густога бярэзніку, а бліжэй, ніжэй, на агароднім кусьце рамонку, нібы пад калыханку маладой нявыспанай матулі, чароўна, роўненька пагойдваюцца сонейкі вялікіх, у параўнаньні з палявымі, кветак, лебядзіна белых, з залатымі сэрцамі.

|||

«...Старэйшы беларускі пісьменьнік. Жыве й працуе ў Менску. Ягоная апошняя кніга...»

Біяграфічная даведка пра мяне ў «Arche» да зьмешчанага там эсэ.

Спачатку гэта трохі нязвычайна, а потым можна і ўздыхнуць з палёгкай, — настолькі яно лепш за ўвесь набор эпітэтаў, якімі кішыць сёньняшня літаратурная паказуха, дзе і абстрактныя геніі, і па-савецку народныя, і на польскі лад слынныя, і ад нашай правінцыйнасьці эпахальныя ды сусьветныя, і па-біблейску апосталы ды прарокі... І яшчэ ж ня ўсё ў пераліку?..

А яно ж, калі зусім цьвяроза, дык аднаго *пісьменьнік*, як азначэньня прафэсіі ці прызваньня, трэба яшчэ заслужыць. А ў нас «пісьменьнік» кожны той, хто што-небудзь як-небудзь напіша.

А тады ўжо ідуць эпітэты.

На жаль, нярэдка і ў тых, што пішуць добра.

|||

Вечарэ. Пад выхадныя дні міма нас — хоць ты скажы: машына за машынай. На Нёман, у найпрыгажэшыя, ужо далёка-шырока вядомыя, мясыціны. На адпачынак і на рыбу. Электратокам яе, хоць і апошняю,

тэхнічна ў розных высокакультурных варыянтах!.. Ну, ня ўсю, вядома, а толькі як сабе...

З гэтых як сабе яно ж і складаецца сёння — нашае жыццё.

|||

Крыху здалёк ды знізу гляджу на адну з маладых, стромкіх бярозак і думаю, што каб я мог, умеў напісаць дзіцячую казку, яна пайшла б ад самага найверхняга лістка, — як ён глядзіць навокал, чым любуецца, што хоча сказаць...

|||

На маім пісьмовым стале, у салатавым збаночку — кветкі, якія днямі Галя нарвала паблізу ад Міхасёвай магілы на запушчаных маласельскіх могілках.

Ня ведаем, нават яна, яго пляменьніца, мая дачка, як яны называюцца... А калівы іх нагадваюць мне і сцяблінкі расквітнелай грэчкі, духмянасьць забеленай кашы, у якой гудуць патаемна пчолы, і высокія сосны, тыя, што з голым, сонечна гладкім ствалом, з вечназялёным хвойным лапнікам вакол самай вяршыні.

Журботная ўрачыстасьць. Родны сум.

|||

Учора падвечар на праходцы, сустрэўшы легкавік, сыйшоў на травяную абочыну. А «жыгулі» спыніліся, і той з двух маладых людзей на пярэднім сядзеньні, які быў за рулём, спачатку прывітаўся са мною, назваўшы імя і па бацьку, а тады выйшаў і весела, прыемна парукаўся, пачаў цікавіцца маім жыццём, «фазэндай»... Я «запусьціў маторчык памяці», аднак ня мог уцяміць, хто ж гэта, каго мне нагадвае гэты прыстойны мужчына, як быццам недзе ды калісьці бачаны, чуты... Ён, відаць, зразумеўшы мае намаганьні, напамніў, што ўпершыню мы сустракаліся ў Горках, на «Гарэцкіх чытаньнях», а потым нават і намякнуў, як між іншым, што ён скульптар. І — усё. Разьвіталіся...

Ой, пара мне выкарыстоўваць права ўзросту, — папрасіўшы прабацьчэньня, спытацца: калі ласка, нагадайце мне, старому, хто вы будзеце? Па-народнаму, проста.

...Зрэшты, падумаўшы, – мог бы ж назвацца і ён!

Эх, беларусы...

|||

Да безымянных кветак, якія нагадваюць мне і ніцую грэчку, і паднебна высокія сосны, сёння зноў жа мая старэйшая паставіла ў чорным збаночку тры вясёлыя бутоны шпышыны ў моцных зялёных лістах, кветкі, што яшчэ час ад часу выядрываюцца ў нашым буйным шпышыньніку паміж драцяной сеткай агарожы і дарогай, паэтычна духмяныя кветкі,

якія тут ужо дваццаць першае лета фарбамі і водарам нагадваюць тыя, што на даўно былым хутарку шчодра суправаджалі нашую з Нінай закаханасць.

Зноў жа ахні,— шэсьцьдзесят два гады таму назад!.. Ды цяпер ужо з іншым сумам, — каб сказаць: прыйдзі, застанься нашае, маё найчысьцейшае!..

111

Ёсьць і ў мяне радавод, які два месяцы таму назад значна прасунуўся ў мінулае, зачапіўшы ажно канец XVIII стагоддзя.

У 1795-тым, як у архіве значыцца, была вёска Загора, Zahorze на польскі лад, а ў ёй, калі па-панску сказаць, быў хлоп Яцько Bryl, — мой прапрадзед. Сымонаў Яська па-вясковаму, дваровы пана Судзя ў недалёкім маёнтку «Уцеха», набытым з вялікіх землеўладаньняў графа Хадкевіча.

Сыны ў Яські — Рыгор, здадзены ў рэкруты ў 1804 годзе, і маладзейшы, Ёсіп.

Язэп, колькі я памятаю, быў у Загоры адзін, і той з цвёрдай літарай у канцы: сам Язэб, жонка Язэбіха, а ўся хата Язэбавы. А то ўсё Ёсіп ды Ёсіп. Відаць, так было і даўней. А як з польскага да расейскага ладу дайшло, дык быў ужо і Іосиф Иванович. У дакументах.

«Ревизская сказка» за 1834 год сьведчыць, што ў Яськавага сына Ёсіпа, майго прадзеда, былі сыны Іван і Даніла, мой будучы дзед, які нарадзіўся ў 1833 годзе, а яго малодшы брат, яшчэ раз Ёсіп, на тры гады пазьней. Івана ў 1844-м забралі ў рэкруты, а Даніла з Ёсіпам парабкавалі.

У мяне захавалася «купчая крепость», якая з важнай законнасьцю сьцьвярджае, што браты Даніла і Ёсіп Брылі, абодва Ёсіпавічы, у 1886 годзе купілі ў пані Наркевіч-Ёдка пяць дзесяцінаў зямлі на двух.

Браты дружылі. У іх было па аднаму сыну, у Данілы Антон, мой будучы бацька, а ў Ёсіпа Павел, дваюрадныя, але дружылі і яны, усё жыцьцё, лепш за некаторых родных.

Пасьля скасаваньня прыгону, дваровыя людзі, што было агаворана ў царскім маніфесьце, ня мелі права купляць у паноў зямлю, як другія сяляне, ужо не прыгонныя, але да 1886 году гэтая недарэчнасьць была, як відаць, выпраўленая.

Браты ўзяліся за вольнае гаспадараньне.

А вось сыны іх, юнакі Антон і Павел, па прыкладу іншых з навакольнага падаліся ў Адэсу-маму, а там, як у савецкі час па-марксісцку пісалася, увайшлі ў «рабочую арыстакратыю», сталі чыгуначнікамі. Антон не ўзабаве дайшоў да правадніка вагонаў першага класу, а Павел рухаўся па службе сьціплей. Але жылі яны, як гаварылася, «в мирное время» нядрэнна. Ды, пажаніўшыся, яшчэ і грошы зьбіралі — зямлі прыкупіць.

Дарэчы, дзядзька — мой хросны, ад яго ў мяне быў у маленстве, пакуль не згубіўся, прыгожы залаты крыжык з другім, танчэйшым ды далікатна блакітным крыжычкам у сярэдзіне.

Бацька нарадзіўся ў 1870 годзе, дзядзька... ня памятаю дакладна, на колькі

быў маладзейшы. У XX-е стагоддзе папа, як гаварылі мы, дзеці, па-гарадскому, увайшоў амаль з палавінай наогул пражытага, бо памёр ён у 1924-м, а дзядзька дажыў да пачатку пяцідзясятых. Жонкі іхнія, мая мама Настуля і цётка Мартося, таксама нажыліся ў ліхія часы на ўсю жаночую цярылі-васць...

Ды гэта ўжо на нашай намяці ўсё, не архіўная даўніна.

Думаць або пісаць пра XX-е стагоддзе, нават пра яго першую чвэртку, лягчэй, многае помніцца з апавяданняў старэйшых, бывалых ды па-народнаму мудрых сучаснікаў. Захаваліся фотаздымкі, чым старэйшы, тым цікавейшы, а раней жа іх і зусім у вёсках не было. А ў XIX-е стагоддзе, тым больш у XVIII-е пранікаць па-сапраўднаму, пазнаваць, ведаць тое, як гаварылася, «жыцьцё-быцьцё-гараваньнейка» можна толькі цераз архівы, якіх за гады пераменаў ды гвалтаў захавалася ня надта многа.

Наш загорскі сусед, акадэмік Ламан, Мікалай Апанасавіч, а для мяне па ўзросьце проста Коля, вядомы батанік, на сёмым дзясятку рупліва заняўся гісторыяй Загора, роднага кута. Звесткі і пра маіх продкаў я атрымаў ад яго, а ён знайшоў іх у нетрах Нацыянальнага гістарычнага архіву. Даючы, усміхнуўся прызна, сказаў:

— Ад Яскі — да Янкі. Гэта вам, думаю, і цікава, і можа спатрэбіцца.

111

«Як усадзяць хлеб у печ, тады цеста, што засталася на сьценках дзяжы, сашкрабаюць нажом, неабходную колькасць пакідаюць на рошчыну, а з астаткаў пякуць маленькую булачку, што называецца *падшкрэбак*, які прызначаецца на пацеху дзецям».

Проста, дакладна, хараша напісана. Этнограф нават, відаць, і блізка ня думаў, што ён і паэт.

І гэтая выпіска не выключэнне нейкае, так напісаная кніга, — з належным да драбніцаў веданнем таго, пра што ён піша, і з натуральнай пашанай, прыхільнасцю да людзей, жыцьцём якіх зацікаўлены.

Магу сказаць гэта пра пятую частку ўсіх кніжных старонак, ужо пра-чытаных з удзячнай цікавасцю і надзеяй, а то й упэўненасцю, што і далейшыя сотні старонак будуць такімі ж прыемнымі ды карыснымі.

Чэслаў Паткевіч, «Рэчыцкае Палесьсе», толькі што, у добрым перакладзе з польскай мовы, выдадзенае нашым слаўна-працавітым «Беларускім кнігазборам».

111

Разухабістая мелодыя даваеннай полькі, што неадчэпна наведвае маю памяць ужо некалькі гадоў.

Як матылёчкі, захоплена і нястомна пырхаюць у ружовых сукенках дзьве чарнявыя сябровачкі, ахвотна пераходзячы ад кавалера да кавалера...

Бачыцца мне таксама нярослы недарэка дзяцюк, князеў парабак з маёнтка Вуша, з бутэлькай гарэлкі ў кішэні шырозных «галіфэ», ён таў-

чэцца ў той польцы няскладна, але ж і з гонарам. З гэтым найўна-нахабным гонарам танцор у перапынку прыставаў да нас, некалькіх загорскіх хлопцаў: «Што, вып'ем? У складчыну! Што, грошай шкада? Я вам, можа па-стаўлю? Магу!..» А тут і гарачыня, і п'ем мы ня ўсе, а я дык зусім можна сказаць, што і гаджуся.

Адна з тых чарнявак у ружовых сукенках, як пазьней аказалася, Жэня Буй з Даўгінава, з якою я пазнаёміўся ў акупацыю. Пасьля вызвалення, яшчэ ў верасні 1944-га, яна выйшла за Косьцю Балабановіча, цераз якога была спрытнай сувязной нашай брыгады. Косьця з Сіняўскай Слабады, з маленства сябар Валодзі Калесьніка. У невялікай групе партызанаў і мы з Валодзем былі на іх, Косьці з Жэняй, вясельлі. Улетку 1951-га ўдвух мы наведалі іх у Скорычах, дзе яны настаўнічалі, былі ўжо з малымі, у новай хаце. А ў 1993-м, зноў жа ў Скорычах, на юбілеі Алеся Мілюця, мы з Жэняй сустрэліся ў натоўпе каля Алесевай хаты. Не было ўжо Косьці, а Валодзя ляжаў у бальніцы пад Брэстам. Пагаварылі баба з дзедам, а на разьвітаньне яна пацалавала мяне па-вясковаму, як роднага — проста ў губы, у чым так сумна-хораша зноў жа паэзія, непадзельная ў памяці з тым маладзенькім пырханьнем пад мелодыю полькі.

Князева Вуша спакваля зраслася з Трашчычамі, маёнтак з вёскай, да-будаваўшыся адно да аднаго. Парабкаў там даўно няма. Той курдупель з бутэлькай у кішэні портак, можа, яшчэ і трымаецца сяк-так, але ж ва ўласнай хаце, пры сваім агародзе. Зрэдку праязджаючы міма, з гасыцінца гляджу на так падаўжэную вёску, у далейшым канцы якое ня ведаю, ці яшчэ трымаецца, хаця б руінамі, славыты на ўсю акругу вадзяны млын. Успамінаю радок з «Пана Тадэвуша», дзе згадваецца «karczma Usza», бо была ж калісьці і яна. А ў памяці — ружовыя сукеначкі і гучыць, заліваецца радасьцю полька...

У нядзелю, на стыку вясны і лета ў 1938 годзе там, каля маёнтка Вуша, сяктанты-пяцідзясятнікі наладзілі хрышчэньне ў аднаіменнай рацэ новых дарослых братоў і сёстраў «во Хрысте», сабраных з некалькіх бліжэйшых і далейшых вёсак. І, разам з тым, тут адбыўся як быццам нейкі фэст, куды сышлося многа моладзі з навакольнага. Пасьля хрышчэньня, якое глядзелі з цікавасьцю, калі браты і сёстры адсьпяваліся і пайшлі сваёю дарогай, нібыта невядома адкуль зьявіліся хвацкія музыкі, пачаліся скокі на паляне над ракою.

І памятаецца, і паўтараецца...

111

У аб'ёмістай украінскай анталогіі паэзіі «Радосинь», днямі падараванай мне мілай «малодыцэю» і таленавітай паэтэсай Наталкай Позьняк, сярод астранамічна-зорнай колькасьці незнаемых імёнаў ды непрачытаных вершаў, прыемна было сустрэцца з даўнім сябрам нашай літаратуры, тут ганаровым членам маладога літаратурнага аб'яднаньня, і на добра ўжо дзявятым дзясятку гадоў востра-вясёлым паэтам Дмітром Білавусам. Чытаю:

Спонукав нас імперскі Прокруст
до невірности рідному слову.

В земляка мого зринуло з уст:
«Я, ты знаешь, забыл свою мову»
Як цього зрозумить молодця,
што нездатен свого розкумекать,
коли навіть заблудна вівця
не забуде по-своему мекать.

Дасьціпна простае, «как мычание» ў Маякоўскага, але яшчэ прасьцей ды вастрэй, — так мне з усьмешкай падумалася.

111

Уладзімір Дамашэвіч у сваіх успамінах пра Васіля Быкава згадвае, як у закрытай выдавецкай рэцэнзіі на яго першую кнігу «Жураўліны крык» аўтарытэтны ў цёмных справах крытык В.Бурносаў патрабаваў ад аўтара дапрацоўкі аповесці — «адкінуўшы ўсё тое, што не характэрнае для савецкага чалавека, абаронцы сваёй айчыны». Далей так:

«Загадчык рэдакцыі прозы і паэзіі Мікола Татур, каб выратаваць аповесьць аддаў рукапіс на рэцэнзію ўжо вядомаму і прызнанаму празаіку Янку Брылю, які высока ацаніў твор маладога пісьменьніка, тым самым выратаваў кнігу і мяне як рэдактара ад яшчэ аднаго «разносу...»

Бяру з шафы гэтую кнігу з аўтографам і неяк па-новаму яго перачытваю: «Дарагому Івану Антонавічу з вялікай павагай да яго таленту і душы. Васіль Быкаў. 13.XI. — 63». Ня думаецца, што Валодзя яму не сказаў тады пра тую выратавальную рэцэнзію, пра якую я — зусім забыўся.

Я запісаў пра гэтую «дробязь» толькі для сябе, без намеру даваць у друк, проста каб не падумаў хтосьці, што вось і хваліцца, а стары чалавек...

Сёння, прачытаўшы ў «Маладосці» аповесьць Дамашэвіча «Доля-пустацьвет», пазваніў Валодзю, з якім, дарэчы, даўно ня бачыліся, не сазвоньваліся, павіншаваў яго з удачай, а заадно сказаў добрае слова аб яго ўспамінах пра Быкава, падзякаваўшы за згадку пра выпадак з першай Васілёвай кнігай. Даўгавата, цёпла пагаварылі.

Няўжо пра такія пачуцьці трэба маўчаць?..

111

Упершыню такое для мяне пра Бормана, «нацыста № 2», — ён быў заядлым атэістам, богам яму, цалкам і назаўсёды, быў адзін фюрэр.

Сын Бормана, «Марцін Борман-малодшы», толькі пасля разгрому Нямецчыны, ушчэнт разгубленым юнаком, што схаваўся ў нялёгкім падпольлі, уведаў па-сапраўднаму, *пры кім ды кім* быў яго бацька, шчыра паверыў у Бога, стаў сьвятаром і кожны дзень, усё жыццё маліўся за грахі свайго, усё ж такі роднага.

У гутарцы з расейскім журналістам ён многае расказаў яму, ужо нямоглы пенсіянер. Перакладаю з 38-га нумара «Аргументов и фактов»: «Калі я быў сьвятаром, мне часта даводзілася выслухоўваць розныя споведзі. Аднойчы да мяне прыйшоў былы салдат вермахту. Ён расказаў,

што ў дні Варшаўскага паўстання яны «зачышчалі» бункеры ад паўстанцаў. З аднаго такога сховішча раптоўна выскачыла і кінулася наўцёкі шасьцігадовая дзяўчынка, але спатыкнулася і ўпала проста перад ім. «Пырні гэтую поскудзь штыком!» — сказаў обер-лэйтнант, і салдат забіў дзяўчынку. Яе карыя вочы, зьвернутыя да яго з жахам і просьбай-умольваньнем, ён памятаў дваццаць пяць гадоў. Не займеў сваіх дзяцей, ня мог бачыць чужых і глядзець ім у вочы. Ён быў у мяне на споведзі і сказаў: «Бог не даруе мне. І адзінае, чаго я хачу: як мага больш пакутаваць у пекле за тое, што я зрабіў». Я ня ведаў, што яму сказаць. Праз тыдзень гэты чалавек павесіўся».

Ад тых вачэй польскай дзяўчынкі, нібы зігзагам маланкі, душу маю прабліснулі дзьве асацыяцыі, — *сьляза дзіцяці ў Дастаеўскага*, зноў жа імперскі, але значна ранейшы штык і дзіцячыя вочы ў Талстога. Бяру з найкарацейшага, XVII-га разьдзелу аповесьці «Хаджы-Мурат»: «Сада знайшоў сваю саклю разбуранай /.../. А сын яго, той прыгожы з бліскучымі вачыма хлопчык, які захоплена глядзеў на Хаджы-Мурата, быў прывезены мёртвым да мячэці на пакрытым буркай кані. Ён быў праткнуты штыком у сьпіну».

...За ўсім гэтым — пайшлі, захвалявалі другія вобразы і думкі — пра тое, *што і як* робіцца сёньня, далей і бліжэй...

|||

Днямі проза Жаромскага, сёньня паэзія Славацкага, які даўно бачыцца мне ў спалучэньні з Міцкевічам, як Лермантаў з Пушкіным, часам нават не разабрацца, хто з іх мацнейшы. Вось і цяпер падумалася: а ці змог бы Міцкевіч напісаць такога «Ојса задіуміонуч»?..

І яшчэ, — як гэта добра — ведаць *хоць адну* замежную мову, літаратуру, чытаючы яе ў арыгінале!.. Бо ні ўкраінскую, а яшчэ больш рускую, нягледзячы на нашыя межы, мне называць замежнымі яшчэ ўсё неяк нязвычайна.

|||

Ужо і наймалодшы ўнук хоча прыйсьці да мяне са сваёй абраньніцай — на знаёмства.

Як і тры ранейшыя пары, і гэтая будзе ўся ў сваім шчасьці, і гэтым, пры ўсёй сучаснай бойкасьці, будзе з дзедам трохі няёмка.

А мне зноў не прыдумаць, як гэта можна было б сказаць, і наогул ці трэба казаць, што калені мае сумуюць па малечай цеплыні, а вушы — па самым прыгожым, шчаслівым, непераможным шчэбеце жыцьця.